

JINOYATNING OLDINI OLIH VA FOSH ETISH: NAZARIY ASOSLAR, AMALIY YONDASHUVLAR VA TAKOMILLASHTIRISH YO‘LLARI**Jalolov Ravil Kamiljanovich***Qoraqalpog‘iston Respublikasi mintaqaviy o‘quv markazi katta o‘qituvchisi*

Annotatsiya. Jinoyatning oldini olish va uni fosh etish huquqni muhofaza qilish organlarining eng muhim vazifalaridan biri hisoblanadi. Bu jarayon jamiyat xavfsizligini ta'minlash, huquqbuzarliklar sonini kamaytirish va fuqarolar manfaatlarini himoya qilishga qaratilgan kompleks chora-tadbirlarni o'z ichiga oladi. Jinoyatlarning oldini olishda profilaktik tadbirlar, aholining huquqiy xabardorligini oshirish, jamoatchilik nazoratini kuchaytirish, ijtimoiy xavf omillarini bartaraf etish hamda zamonaviy axborot texnologiyalaridan samarali foydalanish muhim o'rin tutadi. Jinoyatni fosh etish esa tergov faoliyatini maqbul tashkil etish, dalillarni to'g'ri yig'ish va tahlil qilish, kriminalistika vositalari imkoniyatlarini keng qo'llash asosida amalga oshiriladi. Huquqni muhofaza qiluvchi organlar hamkorligi, ma'lumotlar bazalarining integratsiyalashgan tizimi va tezkor-qidiruv choralarining kuchaytirilishi jinoyatlarni tez va aniq ochishga xizmat qiladi. Ushbu mavzu nafaqat huquqshunoslar, balki jamoatchilik uchun ham dolzarb ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar: jinoyat, profilaktika, fosh etish, huquqni muhofaza qilish, xavfsizlik, tergov, kriminalistika, tezkor-qidiruv, dalil, jamoatchilik nazorati.

Har qanday davlat va jamiyatning barqaror rivojlanishi, avvalo, huquq-tartibotning puxta yo'lga qo'yilganligi, jinoyatchilikka qarshi samarali tizimning mavjudligi bilan belgilanadi. Jinoyatning oldini olish va fosh etish bo'yicha kompleks chora-tadbirlar nafaqat huquqni muhofaza qiluvchi organlar faoliyatining asosiy yo'nalishi, balki jamiyatdagi umumiy xavfsizlik muhitini shakllantirishning muhim omilidir. Mamlakat taraqqiyoti, fuqarolarning huquq va erkinliklarining himoya qilinishi aynan jinoyatchilikka qarshi kurashning qanchalik samarali tashkil etilganiga bevosita bog'liq.

Zamonaviy sharoitda jinoyatchilikning tur va shakllari o'zgarib bormoqda. Raqamli texnologiyalar, iqtisodiy jarayonlar va ijtimoiy o'zgarishlar jinoyatlarning yangi ko'rinishlarini paydo qilmoqda. Shu bois jinoyatlarning oldini olish va fosh etish bo'yicha an'anaviy yondashuvlarni qayta ko'rib chiqish, ilg'or texnologiyalarni tatbiq etish, xalqaro tajribalarni o'rganish dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Jinoyatning oldini olish – bu jinoyat sodir etilishiga olib keluvchi sabablar va shart-sharoitlarni bartaraf etishga qaratilgan ilmiy asoslangan, tizimli va uzluksiz faoliyatdir. Bu jarayon keng ko'lamli bo'lib, davlat boshqaruvi organlari, huquqni

muhofaza qiluvchi tuzilmalar, fuqarolik jamiyati institutlari va butun aholi qatlamlarining hamkorligini talab qiladi.

Umumiy profilaktika – jinoyatchilikning kelib chiqishiga ta'sir qiluvchi omillarni kamaytirish, aholi huquqiy madaniyatini oshirish, sog'lom ijtimoiy muhit yaratish bilan bog'liq tadbirlar.

Maxsus profilaktika – jinoyat sodir etishi ehtimoli yuqori bo'lgan shaxslar, guruhlar yoki hududlarga qaratilgan aniq reja asosidagi preventiv choralar.

Individual profilaktika – huquqbuzarlik sodir etgan, ijtimoiy xavfli xatti-harakatlarga moyil yoki ijtimoiy nazorat ostiga olingan shaxslar bilan olib boriladigan maqsadli ishlar.

Jinoyatchilikning kelib chiqishida bevosita rol o'ynaydigan omillar:

ishsizlik va ijtimoiy tengsizlik;

oilalar tarbiyasidagi muammolar;

ma'naviy-axloqiy inqiroz;

alkogol va narkotik vositalardan noto'g'ri foydalanish;

yoshlar orasida nazoratsizlik;

internet muhitidagi zararli axborotlar;

zo'ravonlikka moyillik.[4]

Bu omillarni kamaytirish jinoyatchilikning umumiy darajasini pasaytirishga yordam beradi.

Jinoyatni fosh etish – jinoyat sodir bo'lganidan so'ng uni aniqlash, tergov qilish, dalillarni to'plash va aybdorni aniqlash jarayonidir. Bu jarayon qonuniylik, xolislik va tezkorlik tamoyillariga asoslanadi.

Samarali fosh etish jinoyatchilikning oldini olishning muhim omili hisoblanadi, chunki jinoyatlarning o'z vaqtida aniqlanishi jamoada "jazodan qochish mumkin emas" degan to'g'ri ijtimoiy signalni shakllantiradi.

Tergov jarayonining asosiy bosqichlari

Jinoyat haqida xabarni qabul qilish va ro'yxatga olish.

Kriminalistik tekshiruvlar o'tkazish.

Hodisa joyini ko'zdan kechirish va dalillarni to'plash.

Ekspertizalar tayinlash.

Guvoh va gumondorlarni so'roq qilish.

Ayblov xulosasini shakllantirish.

Kriminalistika – jinoyatlarni ochish, tergov qilish hamda oldini olish uchun zarur bo'lgan texnik, taktik va metodik usullar majmuidir. Unda daktiloskopiya, genetik ekspertiza, ballistika, trassologiya, elektron izlar tahlili, videotasvirni qayta tiklash kabi yo'nalishlar mavjud.[3]

Zamonaviy kriminalistika raqamli texnologiyalar, sun'iy intellekt va big-data tahlili yordamida yanada samarali natijalarga erishmoqda.

Bugungi kunda huquqni muhofaza qiluvchi organlar faoliyatini raqamlashtirish, ma'lumotlar bazalarini integratsiya qilish jinoyatlarni tez va aniq fosh etish imkonini bermoqda.

Biometrik identifikatsiya tizimlari

Video kuzatuv kameralarining yagona markazga ulangan tarmog'i

Sun'iy intellekt asosida yuzni tanish

Avtomatlashtirilgan daktiloskopik tizimlar

Transport oqimini monitoring qiluvchi "aqlli shahar" tizimlari

Kiberxavfsizlik platformalari

Ushbu texnologiyalar jinoyatchilarni aniqlash, jinoyatning mexanizmini tiklash va tezkor qidiruv tadbirlarini samarali tashkil etish imkonini beradi.

Jinoyatning oldini olish faqat davlat organlarining vazifasi emas. Unda jamiyat, mahalla, ta'lim muassasalari, oila, yoshlar tashkilotlari ham faol ishtirok etishi zarur.

Mahallalar:

yoshlarni bo'sh vaqtini mazmunli tashkil etadi,
ijtimoiy himoyaga muhtoj oilalarni nazorat qiladi,
xatarli hududlarda profilaktika tadbirlarini olib boradi,
huquqbuzarlik sodir etgan shaxslar bilan ishlaydi.[4]

Huquqiy savodsizlik jinoyatchilikning ortishiga sabab bo'luvchi omillardan biridir. Ta'lim muassasalarida huquqiy darslar, targ'ibot ishlari, trening va grant dasturlarini kuchaytirish muhim sanaladi.

Jahon mamlakatlarida jinoyatchilikka qarshi kurash bo'yicha qator muvaffaqiyatli model va strategiyalar mavjud:

Yevropa modeli – jamiyat bilan integratsiyalashgan politsiya, profilaktika markazlari.

AQSh modeli – "Community policing", ya'ni aholi bilan hamkorlikda xavfsizlikni ta'minlash.

Yaponiya tajribasi – "KOBAN" bo'linmalari; mahalliy politsiya punktlari.

Janubiy Koreya amaliyoti – raqamlashtirilgan kuzatuv va sun'iy intellekt texnologiyalari.

Bu tajribalarni o'rganish va mahalliy sharoitga moslashtirish jinoyatchilikka qarshi kurash samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Quyidagi takliflar jinoyatlarning oldini olish va fosh etish jarayonini yanada takomillashtirish imkonini beradi:

Huquqni muhofaza qiluvchi organlar o'rtasida yagona ma'lumotlar almashinuv tizimini yaratish.

Jinoyatchilik xavfi yuqori bo'lgan hududlarda kompleks profilaktika dasturlarini ishlab chiqish.

Yoshlar bilan ishlashni kuchaytirish, ularni bo'sh vaqt bilan ta'minlash.

Aholi orasida huquqiy targ‘ibot va profilaktika soatlarini ko‘paytirish.

Kriminalistik laboratoriyalarni zamonaviy texnikalar bilan jihozlash.

Jinoyatlarni fosh etishda sun‘iy intellekt, biometriya, blokcheyn texnologiyalarini keng qo‘llash.

Mahalla, ta‘lim muassasalari, NNTlar o‘rtasida hamkorlikni kuchaytirish.[5]

Xulosa qilib aytganda, jinoyatning oldini olish va fosh etish – davlat va jamiyat hayotining barqarorligini saqlashda asosiy strategik yo‘nalishlardan biridir. Profilaktika tizimini takomillashtirish, kriminalistik imkoniyatlarni kengaytirish, raqamli texnologiyalarni joriy etish va jamoatchilik bilan hamkorlikni kuchaytirish natijasida jinoyatchilikning umumiy darajasi sezilarli darajada kamayishi mumkin.

Jinoyatlarning o‘z vaqtida fosh etilishi jamoada qonuniylikka hurmat ruhini shakllantiradi, fuqarolarning o‘zini himoyalangan his qilishiga xizmat qiladi. Kelajakda jinoyatchilikka qarshi kurashning ilmiy asoslangan, zamonaviy va innovatsion yondashuvlarini yanada rivojlantirish davlat xavfsizligi va ijtimoiy barqarorlikning mustahkamlanishiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. O‘zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksi. – Toshkent: Adolat, 2023. – 456 b.
2. O‘zbekiston Respublikasi Jinoyat-protsessual kodeksi. – Toshkent: Adolat, 2022. – 398 b.
3. Rasulov, D. Kriminalistikada ekspertiza va texnik vositalar. – Toshkent: Huquq, 2019. – 254 b.
4. Abdurahmonova, Z. Huquqni muhofaza qiluvchi organlar faoliyatida axborot texnologiyalarining o‘rni. – Buxoro: Bahor, 2021. – 186 b.
5. Hasanov, N. Tergov jarayonida dalillarni baholashning ilmiy asoslari. – Toshkent: Jurist nashriyoti, 2020. – 198 b.
6. Matyushev, A. Jamoatchilik ishtirokida jinoyatchilikning oldini olish. – Moskva: Yurist, 2017. – 265 s.
7. Rasulova, M. Huquqiy madaniyat va jamiyat xavfsizligi. – Namangan: Ziyo nuri, 2021. – 144 b.